

A JELLEM ESZMÉJE.

Öntudatunk tanúsága szerint létezik bennünk gondolkodás. A gondolkodás szükségképen bizonyítja a működő lényt, mely a gondolkodás által önmagát mindentől megkülönbözteti, a mi nem ő s önmagát, mint létezőt gondolja, tehát tudja önlétét. Azon lény, mely önlétét mindentől megkülönbözteti s gondolkodásának tárgyává teszi, öntudással bír. Az öntudással bíró lény szellemi lény s mint ilyen teljesen kizárja az anyagiságot önmagából, tekintve, hogy az anyag egy perczig sem szünhetik meg a részek egymásmellettsége lenni s egy perczig sem képes önmagától elvonatkozni, hanem mindig magánál marad. Ellenben az öntudatos szellem képes tárgyától, képes önmagától elvonatkozni, azaz tud gondolkodni. S e gondolkodás az öntudatban azon igazság mellett bizonyít, hogy a szellem önlétét önmagában bírja, önléte tehát ideális, s mint ilyen egyedül gondolkodás által fogható fel, ellenben az anyag léte realis, s mint ilyen érzékelhető.

Szellemi lényünk önmagában való léte tehát az öntudat előtt oly igaz és bizonyos, oly evidens, hogy megczáfolhatatlan. Ellenben az anyag önálló léte az érzéki felfogás ingadozása és tévedése miatt sokszor kétségbe vonatott, miként ezt az eleai bölcsészek, Berkeley, Kant és Schopenhauer rendszere bizonyítja. Azonban szellemünk igaz és bizonyos léte minden kételyen kívül áll. Ezen igazságra a szellem az öntudat alapján a gondolkodás segédelmével jutott, miként ezt Des Cartes, az újkori philosophia nagy szelleme, megczáfolhatatlanul bebizonyította.

Gondolkodó szellemünk az öntudat alapján önmagát nemcsak mint gondolkodó és létező lényt, hanem mint érző és sza-

bad akarattal bíró lényt ismeri. Érző lény, mivel részint minden kívülről jövő hatás által benne előidézett változást elfogad s az általa létrehozott kedélyi állapotot érzet és érzelemben fogja fel, részint képes az önmaga által önmagában okozott állapotot is felfogni, melynek subjectuma is, objectuma is önmaga, s így ön-érzetre szert tenni. De a szellem bír önhatalommal, mely által az érzetek és érzelmek világából önmagát ki tudja szabadítani, azokat háttérbe tudja szorítani, irántok negative tud viselkedni, vagy egyiknek a sok közül túlsúlyt enged s eziránt positive viselkedik, vagy pedig a kedélyi világ iránt positive és negative viselkedik egyszermind, azaz közönyösen, mint a stoicus, s így megszilárdítja a stoicai apathiát az érzelmek világával szemközt. A szellem azon tehetsége, mely önhatalmát önállólag és függetlenül, azaz szabadon érvényesíti, a szabad akarat.

Következőleg az öntudat alapján az emberi szellem önmagát, mint létező, önérző és öntudatos szabad lényt ismeri meg. Az öntudat alapján létrehozott ismeret önismeretnek nevezetik. Hogy mennyire fontos tényező ez a bölcsészetben, bizonyítja az, hogy az ó-kori bölcsészet korszak-alkotója, Socrates, az önismeretre alapította volt egész philosophiai rendszerét, melynek alapelve: *γνώσις σωτηρία*.

Az önismeret elvét tartjuk mi is szem előtt, midőn a jellem eszméjét meghatározzuk. A jellem eszméjének önismereti álláspontból való meghatározása részint a szellem alaptehetségei, részint az általok szabadon előfejtett erkölcsiség vagy ennek ellenkezője szempontjából eszközöltetik. Az előbbi pszichologiai, az utóbbi ethikai szempont. E két szempontból adott felelet e kérdést fejt meg: A) Mi a jellem?

Nagyon figyelemre méltó ezenkívül a jellem eszméjének történeti fejlődése is a nevezetesebb philosophusok rendszerein belül. Ennélfogva a bölcsészettörténelmi álláspont is joggal érvényesíthető a jellem eszméjének előadásában. Figyelemre méltatjuk tehát ezen álláspontot is, midőn fejlődési szempontból e kérdésre adunk feleletet: B) Hogyan fogták fel a philosophusok a jellem eszméjét?

Azonban tekintve a jellem öntudatos szabad létrehozóját, az embert, mint erkölcsi lényt, kinél meg lehet ismerni a jellemet a cselekvés terén: ennélfogva érvényesítenünk kell a jellem

eszméjének előadásában az emberismereti álláspontot is és erről különösen a practikai szempontot. E szempontból ily kérdésre felelünk: C) Miképen tűnik elő a jellem eszméje az emberben?

Kitűzött kérdéseink közül tekintsük meg az elsőt.

A) Mi a jellem?

Az emberi szellem öntudatos szabadsága által cselekszik s létrehozza az erkölcsiséget. A természetben erkölcsiséget nem találunk, mivel ott nincs szabadság, hanem szükségesség. A szükségességet a természeti lények változhatatlan lényege, állandó törvényei és céljai teszik, melyek által a lények szükségképen meg vannak határozva s azoktól egy perczig sem vonatkozhatnak el. Külsőleg függenek a lények a viszonyok okszerűségétől. A belső és külső függés teszi a szükségességet általában véve. Eunnélfogva a természeti lények világában szükségesség uralkodván, szabadság nincs, következésképp erkölcsiség sincs. De az emberi szellem nincs általában véve szükségesség alatt, mivel önhatalmánál fogva képes mindentől, sőt önmagától is elvonatkozni. Tehát független lény. De függetlenségét tudja is. Következésképp szabadságának öntudatával bir. Szabadsága által nemcsak mindentől el tud vonatkozni, hanem önmagát függetlenül is tudja érvényesíteni, midőn az akaratot működteti, azaz cselekszik. Midőn az emberi szellem öntudatos szabadsággal cselekszik, akkor részint erkölcsiségét részint erkölcselenségét nyilvánítja. Tekintsük először ezeket egyenkint, mielőtt jellem meghatározására átmegyünk.

Nagyfontosságú az erkölcsiség lényege, melyet az erkölcsi tényezők összhangzása tesz. E tényezők részint objectiv, részint subjectiv sajátásúak. Mind a kettő együtt jár. Nevezetesen a cselekedet indoka, mint objectiv (mely azonban lehet subjectiv tényező is,) az akaratot, mint subjectiv tényezőt cselekvésre indítja, midőn az akarat azt a többi indokok közül szabadsága által választja és önmagát cselekvésre elhatározza. Ennek eredménye a cselekedet, melynek, mint szabad akaratú successiv változások tüneményi egységének, határozott célja van. A cél, mint objectiv tényező szintén az akarattal függ össze, mely a célban a jót, mint saját eszméjét törekszik megvalósítani. Minden cél megvalósítása eszköztől függ. A ki tehát célt érni akar, annak az eszközt is kell akarnia. A célt, eszközt, mint objectiv tényezőket és a kettő közötti viszonyt, mint kivitelt, Aristoteles

szerint az elme, mint subjectiv tényező vizsgálja és fontolja meg. Az akarat pedig a czélszerű eszközt választja a kivitelre. De a cselekedet kivitelére lényegesen befoly a kedély is, mint subjectiv tényező. Jelesen a kedély az erkölcsi érzés által egyedül az erkölcsi jóval, mint czéllal s az evvel megegyező eszközökkel szokott rokonszenvezni. Minden kivitel bizonyos módon történik, melyre az ész törvénye, a kedély pedig erkölcsi érzése által foly be. Az öntudatos ész az akarat elé írja törvényeit, mint egyetemes erkölcsi elveket, melyekkel az erkölcsi jót parancsolja és az erkölcsi rosszat tiltja. Ilyen elvek p. tökélyesítsd tenmagad; tégy jót az emberrel; mondj igazat; szeresd az Istent; másét ne bánts. A kedély ezek iránt tiszteletet tanúsít és az akarat szerint jár el, mert szerintök kell szóban és cselekedetben az erkölcsiség eszméjét megvalósítania. Végre nagy szerepet játszanak az erkölcsi tényezők között a viszonyok, melyekkel a cselekedet lényegesen összefügg, s melyek a kivitelre kedvező és kedvezőtlen föltételek (conditiones) gyanánt vonatkoznak.

Valamennyi erkölcsi tényezőnek az emberi szellem által szabadon létrehozott összhangzása az erkölcsi jó eszméjével teszi az erkölcsiséget (moralitas). Az összhangzás ellentéte pedig, t. i. a szabadon akart és létrehozott összhangzatlanság, erkölcsstelenség (immoralitas). Mindkettőre nézve helyesen modja Leibnitz: *Bonum ex causa integra, malum ex quoque defectu.*

Az erkölcsiség és erkölcsstelenség két ellentétes fogalmából hozzuk le az erkölcsi és erkölcsstelen, vagyis a jó és rossz jellem eszméjét.

Öntudatunk tanúsága szerint a szabadságot szellemünkben találjuk s ettől annyira elválaszthatatlan, hogy szellemet szabadság nélkül nem gondolhatni, mivel a szabadság teszi az öntudaton kívül a szellem lényegességét. De az öntudat a gondolkodó elme, a szabadság pedig az akarat alaptulajdonsága. Mind az elme, mind az akarat a kedélylyel, melynek alaptulajdonsága a szellem önérzése, a szellem alapterhetségeit teszik. A szellem alapterhetségeiben önmagát, mint létező és öntudatos egységet fogja fel s viszont e terhetségeit, mint sokaságot önmagában az öntudat, vagyis mint Kant és Schelling mondja, az *intuitio intellectualis* alapján szemléli. Ez az önszemlélés kialakítotttsága.

Az emberi szellem önmagát és terhetségeit, midőn beszél és

cselekszik, szóban és cselekedetben fejezi ki. De kifejezi egy-szersmind erkölcsi vagy erkölcstelen minőségét (qualitas) is, mint jellemét (character). Látjuk tehát a jellemben, mint tükörben, hogy milyenek a szellemi tehetségek erkölcsileg és milyen a szellem erkölcsisége. Azonban az erkölcsiség ellentétét is gyakran kifejezve látjuk a jellemben.

Tekintsük először, hogy miképen fejti elő az emberi szellem az erkölcsi jellem eszméjét öntudatos szabadsága által tehetségeiben és önmagában; másodsor tekintsük azt, hogy miképen fejti elő hasonló módon az erkölcstelen jellem eszméjét. A jellem eszméjének eredésében való felfogása és meghatározása teszi annak genetical meghatározását.

a) Az emberi szellem és tehetségei a szabadság célirányos érvényesítése előtt hasonlítanak erkölcsi oldalról tekintve a tabula rasához. Ez a teljes ártatlanság állapota. Csak akkor, midőn a szellem öntudatra jut és szabadságát érvényesíti, kezd az emberben az erkölcsiség kifejlődni. A felnőtt és érett korú emberben az erkölcsiség teljesen ki van fejlődve. Ily korban tehát jellemről is lehet szó. A jellemet erkölcsi oldalról tekintve az emberi szellem egyes tehetségeiben és önmagában a következő módon fejti elő.

1. Az elme az öntudatos észnél fogva a kedély és akarat vezére, útmutatója és világossága, nem pedig az akarat esetéke, másodrendűje és alárendeltje, miként Schopenhauer gondolja. Mint a kedély és akarat vezérét a szellem öntudatos működésben előre küldi, hogy az ész a cselekedet eszméjét egész szervezetében megismerje, az értelem az egyes elemeket meggondolja, nevezetesen az indokot, az akarat tárgyát, a célt és eszközt, a kivitelt és módját, az erkölcsi törvényt, mely a módot meghatározza, s végre a viszonyokat, melyek között a cselekedet létrehozatik. Az értelemnek ezen gondolkodási eljárása meg-gon-dol-ás vagyis megfontolás. E gondolkodásmód Kant szerint értelmi jellemvonás. Az öntudatos ész jellemvonása pedig abban áll, hogy a cselekedet eszméjét egész szervezetében áttekinti s törvényei szerint az erkölcsiség eszméjével viszonyba helyezi. Az észnek ilyen eszmélése észbeli belátásnak nevezetik, mely Aristoteles szerint észbeli jellemvonás.

De az ész reflectál a kedélyre is, mert az öntudatos ész a

kedélynek is vezére. Az a kérdés tehát, hogyan érez a kedély a cselekedet eszméje iránt.

2. A kedély célja a szép eszméje, melyet érzés által fog fel, s ekkor tetszését, boldogságát nyilvánítja. De a szép az akarat céljában, az erkölcsi jóban, alaki lényeges tényező. A jóban tehát a kedély célját is kifejezve látjuk. A kedély e szerint az erkölcsi jóban tetszését, örömét leli, és így az oly cselekedet eszméje iránt, melynek célja az erkölcsi jó, hajlammal viselkedik. A jó iránti hajlam, mondja Kant, szellemünkbe van oltva. Ezen hajlamból fejti elő a szellem szabadsága által a tiszta erkölcsi érzületet, mely az erkölcsiség eszméje iránt állandó vonzalmat tanúsít s különösen az erkölcsi törvény iránti tiszteletet egy perczig sem téveszti szem elől. Ennélfogva a kedély az erkölcsiség eszméjével összhangzásban levő cselekedetek iránt rokonszenvet, hajlamot, az erkölcsstelenség eszméje iránt pedig ellenszenvet tanúsít.

A tiszta erkölcsi érzületnek a hajlam alapján való öntudatos szabad létrehozása teszi a kedély főjellemvonását.

3. Miután az ész a cselekedet eszméjét az erkölcsiség eszméjével összhangzásba hozta; miután a kedély rokonszenve az erkölcsi érzületnél fogva a cselekedet iránt nyilvánul; az akarat szabadsága által céljának, az erkölcsi jónak megfelelőleg egy indokot a többi közül választ s e szerint önmagát cselekvésre elhatározza. A szabadságtól, mint szellemi önhatalomtól függ, hogy az akarat válaszszon-e vagy nem, elhatározza-e önmagát vagy nem. A pozitív és negatív viselkedés kizárólag szabadságától függ. De minthogy az öntudatos ész az akaratnak és szabadságának is vezére, ennélfogva az erkölcsiség eszméjét, következőleg az erkölcsi jót is az akarat elé tartja és észbeli törvényei, mint egyetemes erkölcsi elvek szerint az akaratot cselekvésre indítja. Ez észbeli indok.

Következőleg az akaratnak választásban, elhatározásban és cselekvésben az ész törvényeihez való állandó öntudatos, szabad alkalmazkodása a vágyak, hajlamok, indulatok és ösztönök közzepett teszi az akarat erősségét, mint az akarat fő jellemvonását.

Az öntudatos szabad szellem tehát tehetségeiben a következő erkölcsi jó tulajdonságokat, mint jellemvonásokat hozza

létre, jelesen az elmében az értelmi meggondolást és az észbeli belátást, melyet már Socrates, Aristoteles s újabb időben Kant, Herbart, Krug és Schleiermacher minden erény kútforrásának állítottak. Kedélyi tehetségében megállapítja a szellem a tiszta erkölcsi érzületet és ennek állandó tisztelétét az erkölcsi törvények iránt. Végre akaró tehetségében megszilárdítja a szellem az akarati erősséget és állandóságot az erkölcsiség eszméjének megvalósítása tekintetében. Ettől nem tágit még akkor sem, hogyha számtalan akadályal és veszélyel is kell a megvalósítás útjában küzdenie.

Ezek a szellemi tehetségek fő jellemvonásai. De minthogy a tehetségek egysége a szellem, ennél fogva a tehetségek erkölcsi tulajdonságai is egységet képeznek a szellemenben. Következéleg a mi áll az egyes tehetségekről erkölcsi tulajdonságaiknál fogva, ugyanaz áll a szellemről is az erkölcsi tulajdonságok egységénél fogva. Az erkölcsi tulajdonságok az egyes szellemi tehetségeket erkölcsi minőségben tüntetik elő. De az ily erkölcsi minőség jellemvonás. Következéleg a szellemi tehetségek jellemvonásainak egysége teszi a jellem lényegét, mely a szellem erkölcsi minőségét (qualitas) alkotja. Az ily jellem erkölcsi jellemnek vagyis jó jellemnek nevezetik.

Az emberi szellem a jellem lényegét az időben megnyilatkozó szó és cselekedet alakjában tünteti elő. A jellem tehát mint egység sokaságra különül jellemvonásai által, melyeket a jó cselekedetek tükröznek vissza.

A jellemvonásokat és a jellemet a cselekedet, mint időben előtűnő akarati actusok egységének álláspontjáról tekintve, felfogjuk mint empiriai jellemet, miként ezt Kant »Tiszta ész bírálata« című művében kifejtette és később Schopenhauer is elfogadta. Az empiriai jellem az egyes emberben tűnik elő. Ennél fogva individualis jellemnek is nevezetik. Ez minden egyes embernek a játsszerű erkölcsi minőségét teszi az erkölcsi világban.

Az empiriai jellem a jellem lényegével oly viszonyban áll, mint a tünemény a lényeggel. A jellem lényegét Kant és Schopenhauer intelligibilis jellemnek nevezte. S mi is osztjuk ezen felfogást azon külömbséggel, hogy mi az empiriai jellemet az intelligibilis jellemmel és az intelligibilis jellemet az empiriai jellemmel

való megegyezésében, egységében és azonosságában, mint összefüggésében, azaz eszméjében gondoljuk. Következésképpen az empiriai jellem az intelligibilis jellem visszatükrözése a cselekedet eszméjén belül s viszont az intelligibilis jellem az empiriai jellem lényege, mely az empiriai jellemet kizárólag azzá teszi, a mi. A kettő egysége teszi a valódi jellem eszméjét.

Ezen egység alapján az emberi szellem az intelligibilis jellem egyes vonásai által előhozza az empiriai karakterben az erényt és egyes fajait. Jelesen az észbeli belátás megismeri az erkölcsi jó eszméjét, mint ezélt s az ennek megfelelő erkölcsi eszközt. Eme cél- és eszköztudás bölcseség (sapientia). Az erkölcsi érzület a jogi, de különösen az erkölcsi törvény tisztelete által szüli az igazságosságot (iustitia), az akarati erősség pedig a vágyak, hajlamok, indulatok és ösztönök fölötti uralkodást, a mértékletességet (temperantia) és az erkölcsiség eszméje akadályainak, különösen a kedvezőtlen viszonyoknak legyőzése által lelki bátorságot (fortitudo animi). Ezek szorosan véve az erkölcsi jellemnek erkölcsi erényei. Azonban a tudomány megkülömböztet vallási erényeket is, minők a hit, remény és szeretet. Ezek a vallási jellemből és vonásaiból erednek. Mind az erkölcsi, mind a vallási jellem az életben bensőleg van egyesülve, s a kettő közötti különbség csak a tudományra nézve érvényes.

Az erények a jellemet nemcsak jónak, hanem szépnek is tüntetik elő. S e szépség azon alapszik, hogy az erkölcsiség eszméjével a cselekedet eszméje teljes összhangzásba van az öntudatos szabad szellem által hozva. Az összhangzás a cselekedetben az öntudatos gyakorlás által könnyűséggé, azaz készséggé vált. E készség a szorosan vett erény. Az összhangzás pedig, mely a szép lényegét teszi, az erényt lényegileg széppé teszi. De minthogy az erényben az erkölcsi jellem empiriailag tűnik elő, ennél fogva a mi áll az erényről szépség tekintetében, ugyanaz áll a jellemről is. Az erkölcsi jellem is szép, mint az erény, mivel a szellemi tehetségek erkölcsi összhangzásának szabadon létesített egysége. Az erkölcsi jellem nemcsak szép, hanem magaslatos, sőt fenséges lehet. Ebben az ember azzá tette magát, a mivé lennie kell, t. i. valódi emberré.

Ha azonban az emberi szellem az erkölcsiség eszméje iránt negative viselkedik s ellentétes irányban érvényesíti önmagát,

úgy létrehozza az erkölcstelenséget (immoralitas), mint az erkölcsiség ellenlétét.

A mit tehát elmondtunk az erkölcsiség és az erkölcsi jellemről positive, ugyanazt kell az erkölcstelenség- és erkölcstelen jellemről is mondanunk negative. Tekintsük ennek is lehozását, de ismétlések kikerülése végett lehető rövidséggel.

b) Valamint az erkölcsiség lényege az erkölcsi jóval való teljes összhangzás szóban és cselekedetben: úgy az erkölcstelenség lényege az erkölcsi rossz eszméje által előhozott összhangzatlan-ság az erkölcsiséggel. Valamint az erkölcsiséget és ennek erkölcsi kinyomatát, a jellem eszméjét, az emberi szellem elmei, kedélyi és akarati oldalról nyilvánítja: úgy nyilvánítja az erkölcstelen-ség eszméjét és ennek kinyomatát, az erkölcstelen jellemet is. Vizsgáljuk tehát az erkölcstelenség világában is a jellem eszmé-jét elmei, kedélyi és akarati oldalról.

1. Elménk az erkölcstelenség követésében nem érvényesíti sem az észbeli belátást, sem a meggondolást. Nem az észbeli belátást, mivel a cselekedet eszméjét nem viszonyítja az erkölcsiség eszméjéhez, hogy az előbbit az utóbbival erkölcsi törvényei által összhangzásba hozza; nem a meggondolást, hogy a cselekedet szervezeti mozzanatait, az egyes elemeket erkölcsileg megvizsgálja. Nincs tehát észbeli belátás, nincs meggondolás. De van könnyelműség és meggondolatlanság. Példa rá az, ki jó uszó levén, a vízbe fulót elveszni engedi, pedig ha akarná, ki-menthethné, de bűnös könnyelműségből nem teszi. Azon ember meggondolatlan, ki töltött fegyverrel játszván, önmagát vagy más veszélyesen megsebesít. E két elmei jellemvonás csak pusztá negativitásra mutat. Azonban tanúsíthat az elme positiv viselkedési módot is az erkölcsi rossz, mint gondolati tárgy iránt az erkölcstelen gondolkodásmód által. Ebben az elme önkénylegesen gondolkodik a cselekedet indoka, az akarat tárgya, célja és eszköze, az erkölcsi törvény és a viszonyok természetéről. Például a fősvény a vagyont és pénzt nem eszköznek, hanem egyedüli céljának gondolja. Az eszköz fölcserélését a czéllal nem akarja belátni, mivel önkényének úgy tetszik. Ily gondolkodásmód jellemvonása tűnik elő az összes szenvedélyekből.

2. Az erkölcstelen gondolkodásmód a kedélyt az erkölcs-

telenség iránt rokonszenvre indítja, mely czéljának, a szépnek, negálása és az erkölcsi rútnak kedvelése. Kant szerint ez a rosszra való hajlamból származik, mely a szellemben mintegy önkénytelenül fejlődik ki. Ha a szellem eziránt positive viselkedik, úgy létrehozza az erkölcstelen vagyis rossz érzületet, mely az erkölcstelenség iránt állandó vonzalmat mutat s az erkölcsi törvényt folytonosan megveti, például az, ki az emberi szeretet törvényét nem tiszteli, igazságtalan, másnak ártalmára van, vagyona, becsülete és élete ellen tör. A rossz érzületei bíró kedélynek eme jellemvonása rossz lelkületnek nevezetik.

3. Az erkölcstelen gondolkodásmód és rossz érzület az akaratot erkölcstelen cselekvésre indítja. Példa rá az, ki az elesé-
bített ártatlanság árán is ösztönét kielégíteni törekszik. Ha az öntudatos szabadság az ösztönök hatalmába nem kerítheti az akarat erőtlensége miatt, úgy különféle szenvedélyek fejlődnek ki, melyek az akaratot rabszolgaságba ejtik. De azért az akarat szabadsága általok nem semmisítetik meg, hanem csak korlátoztatik. Nekik a szabadság ellenállhat, sőt legyőzheti, ha az akarat komolyan akarja. De minthogy az erkölcstelen cselekvésben a győzelmet nem komolyan akarja, sőt néha az erkölcsi rosszat szándékosan akarja és cselekszi: ennélfogva az akarat erkölcstelen jellemvonását részint erőtlensége, részint gonoszsága (malitia) teszi.

Következésképp az emberi szellem erkölcstelensége is a következő jellemvonásokat szilárdítja meg, nevezetesen elmei oldalról a könnyelműséget, meggondolatlanságot és erkölcstelen gondolkodásmódot, kedélyi oldalról a rossz érzületet és az ebből eredő megrögzött tiszteletlenséget az erkölcsi törvények iránt, akarat oldalról pedig részint az akarat erőtlenségét, gyávaságát az ösztönök, vágyak, hajlamok, indulatok és szenvedélyekkel szemközt, részint gonoszságát az erkölcstelenség akarása és cselekvése által.

Mind ezen erkölcstelen jellemvonások az erkölcsi jellemvonásokhoz hasonlóan a szellemben egységet képeznek, mely a szellemet erkölcstelen minőségében tünteti elő. Az erkölcstelen minőség (qualitas) teszi az erkölcstelen jellem lényegét. Ez is intelligibilis, mint az erkölcsi jellem. S a mennyiben mint a jó

jellem ellentéte fogatik fel, rossz jellemnek vagyis jellemtelenségnek neveztetik.

Valamint erkölcsi, úgy erkölcstelen minőségét is az emberi szellem szó és cselekedet alakjában tükrözi vissza. Valamint az erkölcsi jellem vonásait a cselekvés körén belül sokaságra különíti el; úgy tesz az erkölcstelen jellem vonásaival is. Valamint az erkölcsi jellemvonások egységét tapasztalati álláspontról tekintve empiriai jellem gyanánt fogtuk fel: úgy fogjuk fel az erkölcste' en jellemvonások egységét is tapasztalati álláspontról empiriai rossz jellem gyanánt. S valamint, az empiriai jó jellem az egyes emberre viszonyítva, individualis jó jellemnek neveztetik: úgy neveztetik az empiriai rossz jellem is az emberre viszonyítva individualis rossz jellemnek. Ez épen úgy jellemzi az embert az erkölcstelenség világában, miként a jó jellem az erkölcsiségén belül.

A mit az empiriai jó jellemnek lényegével való viszonyáról elmondtunk, ugyanaz áll az empiriai és intelligibilis rossz jellem viszonyáról is. E viszony alapján az intelligibilis rossz jellem az empiriai rossz jellem lényege s viszont az empiriai rossz jellem az előbbinek tüneménye, visszatükrözése a cselekvés körén belül. A kettő egysége teszi a jellemtelenséget általában véve.

Valamint az erkölcsi jellem és egyes jellemvonásai által az emberi szellem, mint erkölcsi személy, létrehozza az empiriai karakterben az erényt és fajait, úgy létesíti az intelligibilis rossz jellem és vonásai által az empiriai rossz jellemben a bűnt és fajait. Nevezetesen az elme nyilvánítja a bölcseséggel szemközt a vétkes tudatlanságot, melyet már Socrates minden rossz kútforrásának állított, a kedély pedig az erkölcstelen érzület által létrehozza az igazságtalanságot (iniustitia); végre az akarat gyengesége, gyávasága által elvesztve a vágyak, indulatok és ösztönök fölötti uralkodást, a mértéktelenséget (intemperantia), az erkölcsi rossz akarása által az alásülyedést szilárdítja meg.

Ezek szorosán véve az erkölcstelen jellem bűnei, melyek, hogyha gyakorlás által könnyükké, azaz készségekké válnak s mint ilyenek a visszatérő bűnös cselekedetek állandó kútforrásait képezik, vétkeknek neveztetnek. A vétkek tehát mint az erkölcsi rosszban való készségek az erényeknek, mint erkölcsi jóban való készségeknél homlokegyenes ellentéteit képezik.

Mind a két készség nem mechanikai, hanem öntudatos szabadsággal előhozott tulajdonság.

A vétkek által állandósított erkölcstelen állapot vétkekességnek neveztetik, mely az empiriai rossz jellem ismerve a cselekvés körén belül.

Bűnök és vétkek következtében a jellem nemcsak rossz, hanem rút is, mivel az emberi szellem a cselekedet és az erkölcsiség eszméje között összhangzatlanságot, erkölcsi ellenmondást engedett meg létrejönni, holott ha akarná, öntudatos szabadsága által az összhangzást, ha nem is rögtön, de folytonos eszközzés által helyre tudná állítani, mivel a szellem szabadsága a bűnök és vétkek által nincs megsemmisítve, hanem csak az erkölcsiségtől el van vonva és az erkölcstelenség irányába van terelve. Ettől bármikor eltérhet, csak természet- és rendeltetésszerűségét észszerűleg felfogva, komolyan akarja.

Bűnök és vétkek következtében a jellem aljas is lehet, hogy ha az emberi szellem állandóan rosszra gondol és az erkölcstelen gondolkodásmódnál fogva az erkölcsi törvényeket megveti, a rosszban kedvtelését leli s szabadsága a gonoszság szándékos szolgálatába szegődik. Az aljas jellem tehát az embert, mint szörnyet ördögi gonoszság (*malitia diabolica*) színében tünteti föl. Ilyen egy megrögzött gonosztevő jelleme, mely empirice rablás-, gyilkolás- és gyujtogatásban nyilvánul.

Az aljas jellem a magasztos és fenséges jellemnek homlok-egyes ellentéte.

Míg a magasztos és fenséges jellem tekintete az embert bámulatra, hódolatra és a legnagyobb tiszteletre indítja: addig az aljas jellem, melyben az ember önmaga méltóságát és az ész törvényeit semmire sem becsüli, utálattal és megvetéssel tölti el. A magasztos és fenséges jellem az ember erkölcsi értékét a lehető legmagasabb fokon, az aljas jellem a lehető legalsóbb fokon tünteti elő. Az előbbi az emberben abszolút beccsel bír, az utóbbi pedig semmi beccsel.

Fenséges jellem volt Krisztus, ki nemcsak szóval tanította, hogy az ember ellenségeinek megbocsásson, hanem tanát tettel is bebizonyította, midőn a kereszten a legnagyobb szenvedések közepett ellenségeiért imádkozott. Ily fenséges jellemvonások teszik Krisztus erkölcsi jellemét. Magasztos jellemek voltak a ke-

resztény vallás vértanui, kik hitöket vérökkel pecsételték meg, és a szentek, kik az erényekben tündököltek.

De a tudomány is magasztos jellemeket tud felmutatni, például egy Socratesben, ki tudományos meggyőződéséért inkább ártatlanul meghal, mintsem az önkénynek meghódol, vagy Copernicus-, Kepler- és Newtonban, kik korszakalkotó tudományos fölfedezéseik mellett is az Isten nevét a legmélyebb tisztelettel mondták ki. Ily magasztos jellem volt Columbus is, Amerika fölfedezője.

A politika terén is magasztos jellemekkel találkozunk. Ilyen volt Solon, az athenaei bölc s törvényhozó és Cicero, a római köztársaság üdvét szíven viselő kitünő latin szónok. Ily magasztos jellem hazánk történelmében sz. István, sz. László, IV. Béla, Nagy Lajos, Hunyadi János és fia, Mátyás király, kit igazságszeretete halhatatlanná tett, és mások.

Az aljas jellemre is a történelem számos példát mutat fel. Ilyen volt Catilina, Nero, Diocletian, szóval a zsarnokság, kegyetlenség és istentelenség emberei minden idöszakon keresztül, kiket hogyha mind felsorolnánk, előadásunk kijelölt keretén messze túlmennénk.

De a felhozott példák is mutatják, hogy a jellem eszméje az emberben nagyon különbözöleg valósul meg. Mielött azonban a jellemet az egyes emberi individuumokban practice, azaz megvalósulva tekintenők: vessünk egy pillantást a jellem eszméjének történeti fejlődésére a bölcsezeti rendszereken belül.

Nagyvárad.

Dr. Nemes Imre.

(Folyt. köv.)